

Bacsó Beáta

A „felelős ember” egzisztencialista fogalma Karinthy Frigyesnél a modern és a posztmodern határán

1. A felelős, modern–posztmodern ember kialakulásának filozófiai keretei

Descartes *Cogito ergo sum* elvével kezdődik a racionális modern ember, aki saját létezését a gondolkodás önreflexiója által definiálja, fenntartva a kételkedés, a *Dubito ergo sum* mint a gondolkodás alapvető jogát, a szabad és pontosan ezáltal felelős individuum alapfeltételeként.

A felvilágosodás ész-kritikája már magát az emberi gondolkodás struktúráját vizsgálja, és eljut rajta keresztül a kanti kategorikus imperatívusz morálfilozófiai fogalmáig, mellyel az önálló törvényalkotó ember igényével lép fel, aki a kötelesség fogalmát képes – minden isteni, túlvilági büntetés vagy jutalmazás elvárása nélkül, vagyis minden önérdék feltételes imperatívusza nélkül – általános érvényű törvénné emelni. Ezzel megalapozza a szekuláris modern-posztmodern ember önálló felelősségét a világ felé, ami a modern demokratikus társadalom alapjaként szolgál majd.

Ezt a szekularizációs folyamatot az ezt észlelő és egyben megfogalmazó nietzschei kora-egzisztencialista filozófia tetőzi be, mely „nihilista”, amorális filozófiájával keres választ és megoldást a magára maradt, immár önmagáért felelős individuum megváltására. Majd a késő egzisztencialista Sartre fog (Heidegger és Husserl nyomán) újra Descartes letisztult *cogitójához* visszanyúlni. Ezzel megalapozza humanista egzisztencialista filozófiáját, és egy teljes, több évszázadon átívelő filozófiai kört zár be.

□ Bacsó Beáta PhD-hallgató az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Zsidó Vallástudományi Doktori Iskolájában, e-mail: bacsobeata67@gmail.com

A modern és a posztmodern gondolkodás, életérzés közé nem lehet éles határvonalat húzni, hogy hol végződik az egyik és hol kezdődik a másik, hiszen mint látjuk, ez a több évszázadon átívelő folyamat, és még ma sem különválaszthatóak, hiszen mindkét felfogás jelenlévő.¹ Heller Ágnes a modern szemléletet az univerzalizmussal, míg a posztmodernet a detotalizációval jellemzi.²

2. A posztmodern két nagy előfutára

A posztmodern megalapozását Nietzsche és Freud filozófiájához, illetve pszichológiájához fűzi a szakirodalom,³ tehát éppen ahhoz a két nagyhatású gondolkodóhoz, akik nagymértékben meghatározták a huszadik századelő, sőt napjaink gondolkodásmódját, világnézetét, életérzését és művészetét is.

2/1. Nietzsche nyelvi alapú ős-posztmodernizmusa

Nietzsche ős-posztmodernizmusát abból a nyelvi megközelítéséből vezeti le, amellyel a descartes-i racionális megismerési lehetőséget, vagyis a nyelv megbízhatóságát vonja kétségbe, abban az értelemben, miszerint az képes lenne az élet teljes megragadására. A grammatika és a szemantika, mivel egyfajta formát erőltet a belső és külső kaotikus folyamatokra, ezzel sematizálja azt. „A grammatika abszolútnak tetsző, de lényegükben szellemi-metafizikai fogalmakat, elképzeléseket teremt.”⁴ Így Nietzsche grammatikai hibának, a nyelv félrevezetésének tartja Isten fogalmát, miszerint az ember abból a grammatikai sorrendből indul ki, „hogy ha valami, ami fennáll, megteremtődött, akkor kell, legyen hozzá teremtő is”.⁵ Vagyis az Isten létében való hitet egyszerűen a nyelv megtévesztő rendszerének tudja be. Találó kifejezését idézve: „Attól tartok, hogy nem szabadulunk meg Istentől, mert ma is hiszünk

¹ Vö. Heller Ágnes: Mi a posztmodern – húsz év után. *Alföld*, 2003/2. 3–15.

² Heller, 2003.

³ Lásd Bókay Antal: A posztmodernitás szellemi ősforrásai. In: Uő: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Budapest: Osiris, 2001.

⁴ Bókay, 2001. 266.

⁵ Uo., vö. még: Schrift, Alan D.: *Nietzsche and the question of interpretation: between hermeneutics and deconstruction*. New York: Routledge, 1990. 140–142; „Die Menschheit hat zu allen Zeiten das Activum und das Passivum verwechselt, es ist ihr ewiger grammatikalischer Schnitzer.” Lásd: Nietzsche, Friedrich: *Morgenröte. Gedanken über die moralischen Vorurteile*. Berliner Ausgabe: Edition Holzinger, 2016a. 120. paragrafus.

a grammatikában.”⁶ Nietzsche ugyanígy kétségbe vonja a descartes-i *cogito* fogalmát is, vagyis magát a gondolkodó én fogalmát. Nietzsche a karteziánus *gondolkodom, tehát vagyok* kijelentés helyett – mondhatni, a *gondolkodom, tehát csalogok*⁷ tézisével vezet be, hiszen szerinte az ember csak metaforákban képes megragadni a dolgokat.⁸ A nihilizmus a káosz vállalásával jellemzően nem grammatikai, hanem hermeneutikai megoldásra jut, egyfajta metahermeneutikát derítve fel ezzel, „a káoszra rendet építés”⁹ előzményeit vizsgálva. Nietzsche szerint az igazságot soha nem tudjuk elérni, mivel az igazság nem létezik, hanem az „valami megalkotandó”, és ehhez szükséges a nyelven túli *hatalom akarása*. Ennek megfelelően a filológiát a „helyes olvasás művészetének” tartja.¹⁰ Nietzsche nyelvvel kapcsolatos felfogását később a posztmodern irodalomtudomány retorikai irányzata, a dekonstrukció dolgozza ki.¹¹ Bókay Antal Nietzschét a posztmodern irányzat egyik ősforrásának tartja.

2/2. Freud pszichoanalitikus és-posztmodernizmusa

Míg Nietzsche elméleti-filozófiai úton, addig Freud a gyakorlati élet szempontjából haladta meg a modern karteziánus gondolkodásmódokat. Felfigyelve a hisztériás betegek nem szervi eredetű tüneteire, feltárt egy grammatikai-szemantikai mechanizmust, nevezetesen azt, hogy az emberi psziché, ahogy a külső, úgy a belső világot is jelöltekre és jelölőkre osztja föl. Freud úgy gondolta, hogy a gyógyuláshoz elég ennek a nyelvi mechanizmusnak a titkait feltárni. Ennek egyetlen eszköze a nyelv, a beszélgetés volt.¹² Pszichoanalitikai terápiája során szembesült azzal, hogy a belső jelöltek-jelölők végtelen láncolatot alkotnak, vagyis minden korábbi trauma mögött újabb fedezhető fel, tehát a terápiás folyamat

⁶ Bókay, 2001. 266 „...Nietzsche's cryptic remark in Twilight”. Lásd: Schrift, 1990. 142; „Ich fürchte, wir werden Gott nicht los, weil wir noch an die Grammatik glauben...” Lásd: Nietzsche, Friedrich: *Die „Vernunft” in der Philosophie*. In: *Götzen-Dämmerung oder Wie man mit dem Hammer philosophiert*. Berliner Ausgabe: Edition Holzinger, 2016b. 5. paragrafus.

⁷ Lásd: Bókay, 2001. 267; Vö. Nietzsche, Friedrich: *Igazságról és hazugságról nem-morális értelemben*. Budapest: Attraktor, 2018.

⁸ Vö. Nietzsche, 2018. 5–23.

⁹ Bókay, 2001. 266.

¹⁰ I.m. 269., Vö. Nietzsche, Friedrich: *Emberi – túlságosan is emberi I*. Szeged: Szukits, 2000. 102./270. paragrafus Nietzsche, Friedrich: *Anzeichen höherer und niederer Kultur*. In: *Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister*. 1878. 270. paragrafus.

¹¹ Uo.

¹² Bókay, 2001. 270.

befejezhetetlen, lezárhatatlan.¹³ Ezzel bebizonyosodik, hogy a személynek nincs stabil magva, nincs végpontja, mivel minden végpontnak hitt mögött újabb bukkan föl. „Ez a lezárhatatlanság a pszichoanalízis posztmodern kiindulópontja, hiszen illúzióknak minősíti az egységes személy, a végleges, egyértelmű jelentés és a megbízható grammatika iránti törekvést.”¹⁴

Az 1900-ban megjelent Álomfejtés című művében hermeneutikai modellt vezetett be, ezzel születik meg a pszichoanalízis módszere. A posztmodern szemantikai koncepció változataként a lélek mélyén ismeretlen eredetű fragmentumok, hibás lélektöredékek halmazát feltételezte.¹⁵ „...Azt állítja, hogy ezek a fragmentumok egy egységes erő, egy vágykomplexum megjelenésének, létezésbe kerülésének jelei. Ezt az egységes erőt nevezi Freud *tudattalannak*.”¹⁶ „A tudattalan, a vágy minden racionális mögött megtalálható...”¹⁷ A kartéziánus *gondolkodom, tehát vagyok* ellentétéként Freud a *vágyom, tehát vagyok*¹⁸ elvét tartja megalapozottnak. A freudi „tudattalan és a hozzákapcsolódó lelki mechanizmusok ugyanazt az életpozíciót és elméleti szerepet töltik be”, mint Nietzsche-nél a hatalom akarása.¹⁹ „A vágy (...) folyamatos értelmezési kényszer, és az egyes ember élete, így egy léthermeneutika, a vágy értelmezésének a sorozata.”²⁰ A kielégítetlen vágy az elfojtás lelki tevékenysége során okozhatja a pszichés betegségeket. A pszichoanalitikai dialógus (nyelverteremtő), álomfejtő terápia során az elfojtott és a racionális önccsalás mögé tekintés a vágy genealógiai kezdőpontjára, lehetőséget ad a belső értelem újrateremtésére, mely nem vagy kevésbé megbetegítő. Ezt a folyamatot önteremtő hermeneutikának is lehet nevezni. A pszicho-

¹³ Uo. 271.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ „Desidero is a fundamental the Freudian Cogito”. Lacan, Jacques: *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*. (Translated: Alan Sheridan.) New York – London: W. W. Norton and Company, 1981. 154., „»I think therefore I am« (in Latin, Cogito ergo sum) was to be replaced by Lacan’s psychoanalytic axiom of the uncertainty of human desire, Desidero ergo sum, »I desire therefore I am«”. Levine, Steven Z.: *Lacan Reframed*. London: I.B. Tauris, 2008. 70. DOI: <https://doi.org/10.5040/9780755696505>, Vö. O’Brien, Eugen: Desidero Ergo Sum (I Desire Therefore I Am): Towards a Psychoanalytic Reading of the Advertising of Perfume. *Irish Communication Review*. 2016. 223. vol. 15. 201–236. DOI: <https://doi.org/10.21427/D79G63>

¹⁹ Bókay, 2001. 271.

²⁰ I.m. 272.

analízis nagyon posztmodern természetű tartalma, hogy az (elfedő) retorizálást kiváltó vágyat megragadja, mivel annak megragadása lényege szerint nem lehetséges, hiszen a jelöltről mindig kiderül, hogy valójában jelölő, és újabb megértésre szorul. Így a személyiség feloldódik, szétszóródik, léte temporalizálódik.²¹

Rippl-Rónai József (1861–1927): Kariny Frigyes, 1925. Pasztell. PIM

Freud az *Egy illúzió jövője*²² című művében Isten fogalmának kialakulását abban látja, hogy egy ősi szorongás, félelem, bűntudat az ősapa képében artikulálódik, majd ez az ősapa kép emelkedik istenfogalommá.²³ „Isten – a freudi rendszerben – egy vágy értelmezése, mégpedig dialogikus értelmezése, mert a minden egyes emberben benne rejlő szorongás egy közös egyezség, dialógus alapján kapott illuzórikus, de megnyugvást hozó jelölőt.”²⁴

Nietzsche és Freud nyelvi, hermeneutikai felfogása már a posztmodern jelentéskonceptiót előlegezi, de annak alapelveit majd csak Heidegger

²¹ I.m. 273–274.

²² Freud, 1945.

²³ Lásd: uo. 276., Vö. még: „Ez az ősapa volt azonban eddigi eredményeim nyomán, amelyeket ehelyütt nem akarok megismételni, isten ősi mintaképe, a modell, amelynek alapján későbbi nemzedékek isten alakját megmintázták.” Freud, Sigmund: *Egy illúzió jövője*. (Fordította: Dr. Schönberger István.) Budapest: Bibliotheca, 1945. 57.

²⁴ Bókay, 2001. 276.

és Derrida dolgozzák ki, az ő megfogalmazásuk alapján és a posztmodern korból való visszatekintés során Nietzsche és Freud tarthatók a posztmodern felfogás elődeinek.²⁵

A nietzschei filozófia és a freudi pszichológia hatása a huszadik századelőn

Mint láttuk a huszadik századelő a két nagy szellemi áramlat, a nietzschei filozófia és a freudi pszichológia hatásának légkörében zajlik. Így természetesen hatott a művészetekre, azon belül az irodalmi ábrázolásra, a filozófiai gondolkodásmódra. A magyar irodalmon belül leginkább a nyugatosok dolgozták fel műveikben mindkét szellemi áramlat társadalmi, lélektani és etikai következményeit.

Nietzsche azzal, hogy a 19. sz. szekularizálódó társadalom morális válságára kereste a választ, vagyis arra, hogy miért nem működnek a *kőbevésett* zsidó-keresztény törvények – sőt, az egész történelmet épp a zsidó-keresztény morális értékrend cáfolataként értelmezte – annak következményeként nyilatkoztatta ki azt, hogy „Isten halott”.²⁶ Hiszen, ha Isten halott, akkor morális törvényei sem érvényesek többé. Ezzel a kijelentésével Nietzsche végérvényesen felszabadítja/megfosztja az embert az isteni gondviselés oltalmazó illúziójától, egyben isteni terhet, a lét felelősségét is vállára rakva, amit filozófiai logikájából következően csak az emberfeletti ember, az *Übermensch* lenne képes hordozni. Ha nem is az *Übermensch*, de megteremtődik az az önmagáért felelős, autonóm, szekuláris individuum, amely a modern-posztmodern polgári demokratikus társadalom feltétele.

Természetesen ez a metafizikai *valóságtól* megfosztott nihilista világ, egzisztenciális szorongást vált ki az egyénből, egyben detotalizálja²⁷ is a világot, nincs többé univerzális egység, amibe kapaszkodni tudna – amint láttuk ez a posztmodern életérzés egyik meghatározó alapja is egyben. Ez a szorongó életérzés és felelősségtudat az arra érzékeny

²⁵ Uo.

²⁶ „»Wohin ist Gott?« rief er, »ich will es euch sagen! Wir haben ihn getötet – ihr und ich! Wir alle sind seine Mörder! (...) Gott ist tot! (...)«” Lásd: a bolond ember kijelentését – aki tulajdonképpen Zarathustra előképeként már kimondja, hogy „Isten halott!” (Tatár György közlése), hisz „Mi öltük meg őt” –, akit pont azért bántanak, mert ki meri mondani az igazságot. Lásd: Der tolle Mensch, 126. paragrafus. In: Nietzsche, Friedrich: *Die fröhliche Wissenschaft. La gaya scienza*. Berliner Ausgabe: Edition Holzinger, 2016c.

²⁷ Heller Ágnes kifejezése.

gondolkodókban, művészekben különböző válaszreakciókat váltott ki, a filozófiában és az irodalomban egyaránt. Ebben az értelemben Nietzsche utáni filozófiáról és irodalomról beszélhetünk.

Erre az egzisztenciális problémára keresi a választ Karinthy is, és Nietzsche *Zarathustrájának* ellensúlyozásaként teremti meg a *felelős ember* fogalmát, amellyel saját személyében is azonosult.²⁸

4. Karinthy felelős ember fogalmának elhelyezése a kartéziánus és a késő egzisztencialista filozófiai gondolkodás között

Sartre *Descartes a szabadságról* című tanulmányában írja: „Descartes önkéntelen reakciója az, hogy ragaszkodik az ember felelősségéhez az igazzal szemben. Az igaz emberi valami, hiszen állítanom kell, hogy legyen. (...) Az ember tehát az a lény, aki által az igazság megjelenik a világban: az a feladata, hogy teljesen elkötelezze magát azért, hogy a létezők természetes rendje az igazságok természetes rendjévé alakuljon át. El kell gondolnia a világot, és akarnia kell a gondolkodást, a lét rendjét pedig az ideák rendszerévé kell átalakítania. (...) Descartes tehát teljes mértékű intellektuális felelősséggel ruházza fel az embert.”²⁹ Vagy, ahogy *A lét és a semmiben* már korábban megfogalmazta: „Az ember, minthogy szabadságra van ítélve, az egész világ súlyát vállalán hordozza: felelős a világért és önmagáért, mint létezési módért.”³⁰

Tehát a világ rendjéért felelős individuum fogalmazódik itt meg az érett egzisztencializmus tiszta descartes-i eredetéig visszanyúlva. Karinthy „felelős ember” fogalma ebbe a gondolati rendszerbe illeszthető, ezen túlmenően, majd látni fogjuk, a zsidó megváltásfogalom bizonyos kritériumainak is megfeleltethető.

²⁸ Erre Kosztolányiné hívja a fel a figyelmet: „Némelykor Homérosz, majd meg Szókratész, esetenként Napóleon, de legtöbbször Telma Titusz, a »megölhetetlen«, a »megváltó«, »az ezerarcú« ember szerepébe élte magát. Szerette hirdetni magáról, hogy ő a »felelős ember«, s ezt valahogy úgy értette, hogy magára vállalja minden rosszért, minden bűnért a felelősséget.” Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilonka: *Karinthyról*. Budapest: Noran, 2004. 105.

²⁹ Sartre, Jean-Paul: *Descartes a szabadságról*. In: Uő: *A szabadságról*. Budapest: Kossuth, 1992. 20–21.

³⁰ Sartre, Jean-Paul: *Az ego transzcendenciája*, Debrecen: Latin betűk, 1996. 74./76. j.

Karinthy Frigyes, 1925 körül. nemzetikonyvtar.blog.hu

4/1. Karinthy Holnap reggel című színművének bemutatása a kísérleti ember (megváltó) prototípusának szempontjából

Karinthy *Holnap reggel* című színművének előszavában fogalmazza meg a felelős ember általa önként vállalt szerepét. Ez a mű az első világháború nyolcadik hónapjában, tehát egy apokaliptikus korszakban íródott, mely még inkább a megváltás iránti igény felfokozott légkörében fogalmazódik meg benne: „Ki verte belém, hogy nekem kell megoldani a csomókat – hogy én vagyok a felelős az életért, melyért senki sem vállalja a felelősséget?”³¹ A lét felelősségét tudatosan felvállaló ember – az autonóm, polgári individuum – szabadságában a megváltás képessége

³¹ Karinthy Frigyes: *Holnap reggel*. Békéscsaba: Tevan, 1916b. 13.

is benne rejlik. Ennek megfelelően Karinthy *felelős emberei* egyben megváltói feladatot is betöltenek.

A *Holnap reggel* főhőse, Ember Sándor a „kísérleti megváltó” prototípusa – ahogy Karinthy fogalmaz előszavában: „... De én a törvényre vagyok kíváncsi, nem arra mi az ember, hanem arra, hogy mi lehetne ... mi felé érdemes törekedni. Azt az embert akarom látni, akit az értelem és belátás teremtett volna a hatodik napon – ahelyett, akit a véletlen teremtett. A kísérleti embert, a homunkuluszt akarom látni...”³² – aki majd Telma Titusz alakjában fog kiteljesedni *Az ezerarcú lélek*³³ főhőseként.

Már Ember Sándor is egyfajta Übermensch, ugyanakkor ő Zarathustra ellentéte – ahogy ezt Karinthy Márton is feltételezi az Ördöggörcs című könyvében.³⁴ Az egzisztenciálisan szorongó ember halálfélelmétől megszabadított Ember Sándor képes lesz tragikus sorsát elkerülni, vagyis megfordítani a tragikomédiában törvényszerűen bekövetkező szomorú véget,³⁵ és az ölésre és pusztításra szánt repülőgépet békés célú eszközzé alakítva át, a háborúnak, a gyilkolásnak nemet mondva magasztosul emberfölötti megváltófigurává, azzá a kísérleti emberré, homunkulusszá, akit Karinthy keresett.

4/2. *Az ezerarcú lélek című novella érett megváltófigurája/felelős embere*

Karinthy jóval érettebb megváltófigurája, „felelős embere” (bár csak két év választja el a két mű keletkezését), *Az ezerarcú lélek* főhőse, Telma Titusz személyében válik teljessé. A novella 1916-ban jelent meg, és egész további életében foglalkoztatja Karinthyt, így a regényhez szervesen hozzátartozó *Telma Titusz kiáltványát* is haláláig „gyúrta, faragta magában”,³⁶ és amelyet főműveként egy kiáltvány-regénnyé szeretett volna kiteljesíteni.³⁷

³² I.m. 8.

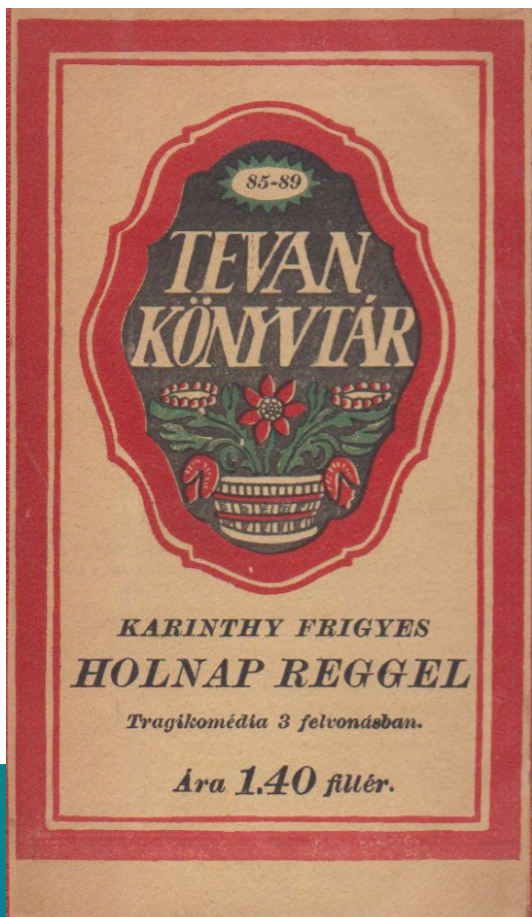
³³ Karinthy, 1916a.

³⁴ Lásd Karinthy Márton: Ördöggörcs I. Budapest: Ulpius-ház, 2003. 217.

³⁵ „Tragikomédiát írok, de fordítottat. Eddig a tragikomédia eleje vig volt, a vége szomorú. Próbáljuk egyszer úgy, hogy az eleje legyen szomorú és a vége vig.” Karinthy, 1916b. 11.

³⁶ Lásd: Ascher Oszkár előszava, In: Karinthy Frigyes: *Telma Titusz kiáltványa*. In: Ascher Oszkár (szerk.): *Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei*. Budapest: Nyugat, 1938a. 163./ Karinthy Frigyes: *Az ezerarcú lélek – Telma Titusz kiáltványa. Bacsó Beáta tanulmányával*. Sajóvelezd: Sáránszki, 2011. 62.

³⁷ Lásd: Erdős Iván „*Legenda az ezerarcú lélekről*“ *Karinthy Frigyes emlékének* című nekrológja. *Ujság*, 1939. szeptember 1. 7./Karinthy, 2011. 173.

Karinthy Frigyes: *Holnap reggel*. Tevan Könyvtár 85–89, 1916.

A kiáltványt Ascher Oszkár szerkesztette egybe Karinthy különböző időben keletkezett kézirataiból,³⁸ és 1938-ban *Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei* részeként adta ki, az író halála után.³⁹ Míg a regény több kiadást is megért, a kiáltvány méltatlanul feledésbe merült, és csak 2011-ben került kiadásra immár a regény szerves részeként.⁴⁰

³⁸ Lásd: Ascher Oszkár megjegyzése In: Karinthy, 1938a 187./Karinthy, 2011. 86.

³⁹ Karinthy, 1938a.

⁴⁰ Karinthy, 2011.

A két mű együttes megjelenése azért is nagyon fontos a Karinthy-életmű szempontjából, mert ezekben fogalmazódik meg az írónak a nietzschei amorális, „nihilista” filozófiával szembeni legfontosabb morálfilozófiai üzenete a világhoz, de azon túlmenően egy komplex egzisztenciál-filozófiai, egyben megváltástani elképzelést is elénk tár.

Az ezerarcú lélek az első világháború apokaliptikus háttérében íródott, és a regény története is ebben az időben zajlik. Telma Titusz egy 30–33 éves⁴¹ (akárcsak Jézus vagy Zarathustra) hágai zsidó természettudós (az élettan doktora), aki felfedezi a halhatatlanság titkát, és saját testét elhagyva, lelke képes reinkarnálódni más szerves vagy szervetlen testekben is. Ezzel az emberfölötti képességével megváltói hatalomra tesz szert, hiszen ő bárkit megölhet *büntetlenül*, de őt senki emberfia meg nem ölheti. Ezt a képességét rosszra is fölhasználhatná, de megváltói lényege éppen abban teljesedik ki, hogy cselekvő jóként az e világi megváltásra törekszik. A kolmi ütközetben tűnik fel egy már lelőtt káplár testében, és kelt meghökkenést, majd hahotázó hisztériát az őt megölni nem tudó katonák között. Ez Telma Titusz mint *messiás* apokaliptikus betörése a történelembé. Ez megfelel bizonyos zsidó messiási kritériumoknak.⁴²

Az orvosok telmamániának, vagy telmaizmusnak diagnosztizálják azt a tömeghisztériát, amit ez a jelenet elindít az emberek között – majd a lutheri kiáltvány wittenbergi székesegyház falára történt kitűzésének évfordulóján – Telma Titusz a londoni parlament kapujára tűzi ki saját kiáltványát. Tehát, amint látjuk, a regény immanens részeként jelenik meg a kiáltvány, bár ekkor még valószínűleg az író csak elkezdhette

⁴¹ Karinthy Telma Titusz korát *Az ezerarcú lélek*ben 33, a *Telma Titusz kiáltványában* pedig 30 évesnek határozza meg.

⁴² „A messiási gondolat, mint eleven hatalom a zsidóság (...) világában mindenkor az apokaliptikával szorosan összekapcsolódva jelenik meg. (...) a messiás-eszme nemcsak az emberiség megváltás-reményét megfogalmazó elvont tétel kinyilatkoztatásaként jött létre, de mindenkor fölöttébb konkrét történelmi összefüggések kísérték.” Scholem, Gershom: A messiás-eszme a zsidóságban. In: Uő: *A kabbala helye az európai szellemtörténetben – Válogatott írások I.* (Fordította: Berényi Gábor.) Budapest: Atlantisz, 1995. 88.

Vö. még: uo. 83., Scholem, Gershom: *The Messianic Idea in Judaism. And Other Essays on Jewish Spirituality.* (Translated: Michael A. Meyer, Hillel Halkin.) New York: Schocken Books, 1971. 1., 4./II.

https://web.ics.purdue.edu/~akantor/readings/scholem_messianic_judaism.pdf (letöltés ideje: 2021. szeptember 21.) Lásd: még bővebb elemzést: Karinthy, 2011. 94–96.

kidolgozni a kiáltvány szövegét, hiszen pontjait itt még nem ismerjük, csak egy rövid hivatkozás erejéig tudjuk meg, hogy a „szabadnak született ember jogairól szól”.⁴³

Karinyth Frigyes: Az ezerarcu lélek, 1916.

⁴³ Lásd Karinyth Frigyes: *Az ezerarcu lélek*. Budapest: *Az Érdekes Ujság* ingyenes karácsonyi melléklete 1916a. 18./Karinyth, 2011. 28.

A novellabeli kiáltványban Telma egy Antwerpenben tartandó konferenciára szólítja fel a világ kormányait és egyben kinyilatkoztatja az ő emberfölötti hatalmát, és a méltatlanul hatalmat bitorlókat lemondásra szólítja fel, különben – a cselekvő messiás kritériumainak megfelelően – végez velük.⁴⁴

Telma Titusz végül a történelem színterén tevékeny messiásként eléri az általános leszerelést, a fegyverek megsemmisítését, a világbékét. És ezzel úgy tűnik, beteljesíti megváltói feladatát, bár a regény utolsó fejezetében mégis kétséges marad a megváltás lehetősége, mivel az immár Mesquin márki testében lévő Telma szerelmének írt leveleiből mellékesen megtudjuk, hogy a világ újra fegyverkezik. A Karinthyra oly jellemző ironikus csattanóként végül a nő iránti reménytelen szerelme miatt Telma úgy dönt, hogy felosztatja lelkét, és távozik az élő emberek sorából. Telma Titusból legenda lesz, Kurt József, Telma apostolaként tudósít róla, hogy mint *megváltót* visszavárják.

Ez a regény története dióhéjban, és erre épül rá az Ascher Oszkár által összeszerkesztett, 22 évvel később és külön kiadott kiáltvány szövege.

4/3. Telma Titusz kiáltványának kozmogóniai, morálfilozófiai és ontológiai vonatkozásai

Telma Titusz kiáltványának bevezető része (*I. A legenda*) visszautal a legendára, vagyis a regény történéseire. A kiáltvány pedig, „egy magát megnevezni nem akaró kutatótól”⁴⁵ kerül „Kurt József evangéliumaként” az azt nyilvánosságra hozó kiadóhoz. Azt sugallván ezzel az író, mintha bekövetkezett volna a várt „parúszia”, vagyis Telma Titusz a megváltó újra megjelent volna az emberek között, hogy újra elhozza ama örömhírt, az új evangéliumot.

⁴⁴ Scholem, Maimonidésznek a Jemeniekhez írott leveléből (*Iggeret Témán*) idézi a következő messiásra vonatkozó meghatározását: „De a csak őt megillető tulajdonság az, hogy Isten érkezésének pusztá hírével megrendíti majd a Föld összes királyát. Királyságuk megsemmisül, sem karddal, sem lázadással nem tartóztathatják fel őt, vagyis nem támadhatják és nem hazudtolhatják meg, hanem megbabonázzák őket az általa megmutató csodálatos jelek. Aki meg akarná ölni őt, azt ő öli meg. Nincs menekvés előle, és keze közül nem lehet megszabadulni... Ez a király igen hatalmas lesz. Aki ellene kél, azt Isten elpusztítja, és az ő kezébe helyezi sorsát.” Scholem, 1995. 121./23. jegyzet, Vö. még: Scholem, 1971. 30./25. jegyzet (lásd: 342–343.)

⁴⁵ Karinthy, 1938a. 163./Karinthy, 2011. 62.

Nietzschéhez hasonlóan, aki *Zarathustráját* ötödik evangéliumként is nevezte, Karinthy is új evangéliumnak szánta kiáltványát, melynek nyelvezete, bibliai parallelizmusai – akárcsak a *Zarathustra* esetében – az evangéliumokat idézi. Ez mindkettőjükénél tudatos utalás az eredeti evangéliumok saját formájukban való visszavonására, illetve megreformálására. Karinthy viszont kettős céllal teszi ezt, ő Nietzsche *Zarathustrájának* visszavonásaként is írja saját evangéliumát.

Az új evangéliumnak megfelelően Telma hívei új időszámítást vezetnek be⁴⁶ (akárcsak Nietzsche *Az Antikrisztusban*).⁴⁷ Karinthy hallatlan teológiai érzékkel alapozza meg új vallását, a „telmaizmust”, melyet mint majd látni fogjuk, új morális tartalommal tölt meg az eredeti evangéliumokhoz képest. Az új vallásnak megfelelően új teremtéstörténetet is alkot, mely egy komplex kozmogóniai rendszert tár elénk.

A kiáltvány következő fejezetében (*I. §/1. A Rémület*) bontakozik ki teremtéstörténete, s kezdődik ezzel maga a kiáltvány (azért is áll itt az *I. §/1.* jelzés, amiben aztán később nem volt következetes Karinthy).

„Kezdetben volt a köd és a káosz és ebben a ködben és káoszban aludt a Bátorság. Egyszer pedig felébredt, nyújtózkodott, mint az ébredő, még álmos lélek kiált, mikor jókedvűen magához tér. (...) A köd pedig megrémült ekkor és reszketni kezdett egész mivoltában...”⁴⁸

A kozmosz ettől az *eredendő Rémülettől* rendeződik anyaggá, alakulnak ki a naprendszerek, alakul ki a Föld, a Földön az élet, s egy napon az Ember, a „reszkető Rémület fia”.⁴⁹

Ahhoz, hogy ezt a kozmogóniai kezdetet megértsük, ismernünk kell Karinthy ontológiai elképzelését, melyet számos művében kifejt (például *Van-e túlvilági élet? Minden másképpen van, Holnap reggel* előszava, *Mennyei Riport* előszava, *Kötéltánc*, *A rossz álmom* stb.)

A freudi pszichológia hatása is közrejátszhatott abban a szinkretista és több filozófiai nézetet is magába foglaló elképzelésébe, mely szerint: „... van egy é b r e n l é t, amelyhez viszonyítva eszmélő életünk annyi csak, mint mostani életünkhöz képest az álmom...”⁵⁰

⁴⁶ Karinthy, 1916a. 3./Karinthy, 2011. 13.

⁴⁷ Lásd: Nietzsche, Friedrich: *Az Antikrisztus*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2007. 114./62., 115., Vö. Karinthy, 2011. 99–102., 112–113.

⁴⁸ Karinthy, 1938a. 167./Karinthy, 2011. 66.

⁴⁹ Uo. 167–168./Uo. 66–67.

⁵⁰ Karinthy Frigyes: *Van-e túlvilági élet?* In: Ungvári Tamás (szerk.): *Címszavak a Nagy Enciklopédiához II.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980. 333.

Karinthy elképzelése szerint ebből az „áloméletből”, csak az álom-logikájával ellentétes lelki mozdulattal, például egy artikulátlan kiáltással, vagy nevetéssel lehet felébredni, az *igazi valóságra*, vagyis egyfajta halál utáni ébredésre gondol, mely sem nem az általunk ismert élet, sem a halál, hanem valami azon túli „harmadik állapot”, egy individuális túlvilág, ami mindig az álomélettel párhuzamosan létező valóság.

Karinyth Frigyes, 1930 körül. Wikimedia Commons

A kiáltvány teremtéstörténetében ébredő Bátorság, a metafizikai istenség, amely tulajdonképpen nem más, mint egy személy belső én-istene, aki gnosztikus távolságban létezik valahol, és álmodja/teremti az illető álom-énjét (duális lélekfelfogás),⁵¹ életét, álomvalóságát. (A jóval később íródott *Mennyei Riport* főhőse, Merlin Oldtime majd ehhez a metafizikai

⁵¹ „...két részből áll a lelkünk: – az egyik, az abszolút, ami állandóan a túlvilágban van – s a másik, amit innen ismerünk, az életünkből, előbbinek függvénye, relatív valami, mint az álom: – lélek, melynek minden élménye az éber szellem állapotától függ.” Karinyth Frigyes: *Mennyei Riport*. In: Ungvári Tamás (szerk.): *Mennyei Riport, Utazás a koponyám körül*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 16.

Bátorság istenhez fog eljutni túlvilági utazása során.) Karinthy én-isten elképzelése tulajdonképpen egy transzcendentális ego, de természetesen nem a husserli vagy sartre-i értelemben, ugyanakkor a sartre-i tudati önreflexió mechanizmusával megmagyarázható lenne Karinthy ebbéli belső én-képzete.

Ha ebből a sajátos teológiai logikából próbáljuk értelmezni a Bátorság-istent, akkor ez Telma Titusz önteremtő belső isteneként is felfogható, aki majd az „eredendő rémülettől” meg fogja váltani az általa teremtett világot.

Tehát a Bátorság kiáltásával (igéjével) szükségszerűen teremti meg a tőle független *Rémület kozmoszát*. Innentől, mintegy gnosztikus istenség, nem vesz részt tovább a teremtésben, hanem a Rémület *démiurgoszként* teremti tovább a reszkető anyagvilágot, benne az embert a „reszkető Rémület fiát”.⁵² Aki majd azért emel falakat maga köré, és azért készít fegyvereket, mert félni fog embertársától, a másik ember életétől, nem a haláltól, hanem a megölhetőségtől, és éppen emiatti félelmében fog ölni és háborút viselni.

Karinthy pontosan érzékeli azt az egzisztenciális félelmet és szorongást, amit a magára maradt, modern-posztmodern, szekularizálódó polgári individuum érez (akárcsak Kafka műveiben, csak más írói eszközt használva fel), és ebből az egzisztenciális félelemből építi fel kozmogóniáját; a Rémület kozmoszának teremtéelméletét. De nem hagyja válasz nélkül, és ahogy minden kozmogóniából logikusan következik a morálfilozófiai végkifejlet, így Karinthy esetében is filozófiai-logikai következményként a bátor *jó*, az erős *jó* morális rendszerét építi fel, ezzel a nietzschei amorális filozófiát is felülírva.⁵³

Telma Titusz megöli magában a félelem okát, a megölhetőségtől való félelmet, így tesz szert emberfeletti halhatatlanságára és megváltó hatalomra.⁵⁴ Az evangéliumi hegyi beszédet idéző kiáltványt intéz az emberekhez, a megölhető halandókhoz, ahogy ő nevezi őket:

„*A Boldogság neve: megismerés.*

Megmondattott: mondj igazat, betörök a fejed.

És megmondattott: töred be a fejed és mondj igazat.

⁵² Lásd: Karinthy, 1938a. 168./Karinthy, 2011. 67.

⁵³ Vö. Karinthy, 2011. 113–124.

⁵⁴ Vö. Karinthy, 1938a. 170./Karinthy, 2011. 69.

Én pedig azt mondom: betört fej nem mond igazat.⁵⁵

S a fejben, mely nem fél a betöréstől, nem az igazság lakozik, hanem a legyőzött félelem holtteteme, melyet úgy neveztek eddig: Bátorság.

A vértanú, ki meghalt az eszméért, vérével vörösre festi azt, s aki azért fogadja be az eszmét, mert vér tapad hozzá, a vért fogadta be és nem az eszmét.

Megmondatot: szeresd ellenségedet, mint felebarátodat, jó légy ahhoz, aki rosszat tesz veled s ha szíved felé sujt, tárd ki melledet.

Én pedig azt mondom: ha az ellenség megöl téged s te hagyod – meg fogja ölni felebarátodat is: bizony mondom neked, az ő kezével, amit nem fogtál le, te ölted meg a te felebarátodat.

Mert kétféle módon támad fel az emberben ama Félelem: az egyik elhalványul a vértől, mely az eszméhez tapad, a másik vérszemet kap tőle.

Azért hát én, ki nem eltörölni jöttem a törvényt, hanem betölteni, azt mondom:

Szeresd ellenségedet, de gyűlöld, aki nem szereti.

Bocsáss meg mindenkinek, de ne bocsáss meg annak, aki meg nem bocsát.

Érts meg mindenkit, de ne értsd meg azt, aki meg nem ért.

Tégy jót mindenkivel, de rosszat tégy azzal, aki nem tesz jót.

*Ezt mondta Telma Titusz azon a reggelen, mikor megtudta, hogy őt nem lehet megölni.*⁵⁶

Amint látjuk, Karinthy felülírja az eddig betarthatatlannak bizonyult jézusi törvényeket, átalakítva azokat életigenlő, gyakorlatias morális törvényekké, amelyekkel az erős jó bátorsága legyőzheti a rosszat, és elhozhatja a félelemben élő ember számára a megváltást.

⁵⁵ Az *Utazás a koponyám körül* című regényből Révész György forgatókönyvével és rendezésével 1970-ben készült filmváltozat főhőse kisebb változtatással a második, harmadik és negyedik sort idézi, lásd.: <https://www.dailymotion.com/video/x58qdr7> 05:31-06:01. (letöltés ideje: 2020. február 1.)

A filmbeli jelenet valószínűsíthetően *Az ezerarcú lélek* című regénynek és a *Telma Titusz kiáltványának* zseniálisan összesűrített pillanat-montázs. A kortárs visszaemlékezéseken és az általunk 2011-ben kiadott Karinthy-könyvön kívül még Erdődy Edit: *Világkép és ábrázolásmód Karinthy Frigyes: Holnap reggel című drámájában* című esszéjében utal a két mű szerves összetartozására. Lásd: In: Angyalosi Gergely (szerk.): *Bíráló áruhában, Tanulmányok Karinthy Frigyesről*. Budapest: Maecenas, 1990. 67.

07:21-07:28-ig a film *Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és leveleiből* (szintén a főhős szájába adva) idézi, hogy Telma Titusz a megölhetetlen ember témájával Karinthy meg akarta pályázni a francia békefilm-díjat. Vö. Karinthy, 1938a. 88.

⁵⁶ Karinthy, 1938a. 171–172./Karinthy, 2011. 70–71.

Ezzel még nem ér véget Telma Titusz megváltói programja, még Az élő emberekhez szól, és megtanítja őket, hogy hogyan legyenek jók:

„Először hozzátok szólok: mindannyiatokhoz s csak aztán azokhoz, akik közületek hatalmasok: nektek mondom el, kicsoda Telma Titusz.

Élő emberek a földön: eddig úgy hívtak benneteket: halandók. Én úgy hívlak benneteket: megölhetők.

Benneteket kik elsápadtok a vértől és benneteket, akik vérszemet kaptok tőle.

Megmondatott nektek a ti bölcseitektől, hogy a haláltól féltek s azért neveztétek el magatokat halandóknak.

Én pedig azt mondom nektek: nem a haláltól féltek ti, hanem egymástól: az Időelőtti Haláltól, amit úgy hívnak: ölés.

Mert a halált adta nektek ugyanaz, aki a Születést adta – a világ istene, kinek neve Bátorság.

Aki pedig születni akar, ha ideje elérkezett s megszületik, mert jó élni – az meghalni is akar, s meghal, ha ideje elérkezett, mert jó meghalni.

Mert két boldogság vagyon: felébredni a kipihentnek és elaludni az elfáradottnak.

De két gyötreme is van: felébredni a fáradottnak és elaludni a kipihentnek.

Aki tehát idő előtt születik, annak elvetélték az életét – aki idő előtt hal meg, annak elvetélték a halálát, – az elvetélt haláltól féltek ti, megölhetők, nem a haláltól, ti halandók.

Ezt mondja nektek Telma Titusz, a megölhetetlen halandó, ama Bátorság gyermeke.”⁵⁷

Ezzel pontos definícióját adja a félelem okának, így az ember számára is megteremti, ha nem is a halhatatlanság, de a megölhetőségtől való megváltódás lehetőségét. Ehhez pedig kézzel fogható gyakorlati útmutatást ad:

„Mert amíg a jó meg nem félemlíti a rosszat: az ő neve Gyengeség.”

Ennek megfelelően legfőbb üzenete az, hogy „Ne féljeteK.”⁵⁸

Tulajdonképpen ez Karinthy morálfilozófiai üzenetének lényege, de a kiáltványában szól még *A Föld Hatalmasaihoz*, akikkel szemben, mint egy platóni államférfi lép fel, átveszi tőlük a világ irányítását. Legvégül

⁵⁷ I.m.173–174./I.m. 72–73.

⁵⁸ I.m. 187./I.m. 86.

A *gondolkodókhoz* intézi szavait, akiknek tisztje lenne irányítani ezt a világot, és rájuk testálja világirányító hatalmát, ha majd nem lesz egyszer, hiszen a megváltott világnak nincs már többé szüksége a megváltó jelenlétére. Telma Titusz abszolút szabadsága abban áll, hogy nem foglya a halhatatlanságnak, hanem maga döntheti el, hogy meddig van jelen a világban.⁵⁹

4/4. Karinthy morálfilozófiai üzenetének jelentősége

Albert Camus *Nihilizmus és történelem* című esszéjében bírálja Nietzsche amorális filozófiájának nihilizmusát, amely a koncentrációs táborok *bűncselekmény-börtöneibe* zárta végül az embert, mikor a jogos metafizikai lázadás a halálraítéltség és szenvedés igazságtalanságát kéri számon Istenen, majd felváltja az eszmei hatalom akarását a világi hatalom akarásával. „Az irracionális büntetteket az ember, az immár magányosnak tudott világban, az ész bűncselekményeivel tetézi, az emberek világbirodalma felé haladva. A »lázaadok, tehát vagyunk«-hoz hozzáfűzi, miközben rendkívüli szándékokat forgat a fejében, a lázadás halálát: »És egyedül vagyunk«.”⁶⁰

Ebből a humanista egzisztencialista alapállásból érthető meg igazán Karinthy morálfilozófiai üzenetének fontossága. Talán, ha nem (csak) magyar nyelven, hanem valamely világnyelven alkot, akkor a nihilizmusra adott sikeres válasza megmenthette volna az emberiséget pusztító önmagától!

5. Karinthy azonosulása a „felelős ember” szereppel

Hogy Karinthy mennyire azonosult a „felelős ember” szereppel, az *A reformnemzedékhez. Hevenyészett elszámolás a költőre bízott talentomról* című versében válik egyértelművé, amikor Telma Titusz megváltói küldetését saját magán kéri számon:

„...Dallam amit te is el fogsz énekelni a létra tetején törtető ifjú barátom

És végre emitt ez a tőr az én haragom s a dac fente élesre neked

⁵⁹ Vö. Karinthy, 2011. 122–123.

⁶⁰ Camus, Albert: Nietzsche és a nihilizmus; Nihilizmus és történelem. In: Uő: *A lázaadó ember* Budapest: Nagyvilág, 1999. 125.

*Az én fegyverem vedd a kezébe markolatát próbáld csak ki ne félj
Szegezd a szívemnek toppants egyet és döfd előre ha mered
Ez az egyetlen tőr amitől elesem a magamé a tiéd még tompa fi-
acskám*

*Így döfesz te és így döfök én de viszont így élsz te és így halok én meg
Mert bár én álmodtam őt de önmagam nem vagyok Telma Titusz
S mert nem vagyok az talán jobb is hogy nem szóltatok nekem
gyerekek*

*Lám a harci dalt amit írtam magam már nem szívesen dalolom
Csak az hős aki póre a páncéllovag fél hogy Achilles-sarkát hátra-
kötik*

*Van mit vesztenie hetyke tivornyán és hirtelen jelszavakon
Béke és harc veletek formáljátok és gyúrjátok át ezt a világot
Amit magam már megpróbáltam formálni és gyúrni egy keveset”⁶¹*

⁶¹ Karinthy, 1938b. (51)–55. A vers eredeti megjelenése In: Pesti Napló 1935. május 12. 33. Lásd Kőríz Imre: „A költő Karinthy. Tanulmány versben.” Holmi. 2011. vol. 23. 1220–1222. 35–36. sor. <http://www.holmi.org/2011/10/korizs-imre-a-kolto-karinthy> (letöltés ideje: 2020. február 1.)

György Péter vizsgálja a vers Gömbös-kormány alatti keletkezéstörténetét (ami a vers címének apropóját is adja), illetve az első világháború és a trianoni veszteség történelmi kontextusában értelmezve idézi a fenti sorokat. Lásd: György, 2013. 169-173.